

درباره‌ی تکه‌های اسب‌سانِ ساسانی

- سَنَخی از جام می‌نوشی ساسانی در دورنمای تاریخی -

پاتریک اسکوپ‌نیه‌ویچ، مارکو آی‌مونه

گردانش پویا غلامی

۵۵

تصویر: تکه‌های ساسانی اسب‌سان؛ سده‌ی ۳-۴ میلادی؛ سیمین و زران‌دود؛ یافته از ایران، نگهداری در دیرین‌کده‌ی هنری کلیولند، آمریکا

۵۵

fold-era.com

چند سالی پیش از این، بخش‌هایی از پهنه‌های بلندی‌های سرخ‌آباد در کوهساران سوادکوه چراگاه دسته‌ای از اسبان تنومند، وحشی و پرتوان موسوم به «سیلمی» بود که به ضرب بی‌توجهی‌ها و ناآگاهی‌های محلی و تنگ‌نگری‌های پیرامون شبانکارگی، رفته‌رفته پراکنده و ناپدید گشتند. از این اسبان یکی کره‌ی سیلمی بود «کمند» نام، محبوب شماری از محلی‌ها و دیگر کوهساریان که به ضرب گلوله‌ی موجودِ دوپای راست‌قامتی با ظاهر هوموساپینس تلف شد. این گردانش کوچک خود کرنشی است به آن دسته‌ی اسبان وحشی ناپدیدشده و آدمیانی که هنوز حامل و حامله‌ی حسانتِ رام‌ناشدنیِ این سنخ اسبانِ وحشیِ بالیده‌ی زیباوند که سال از پی سال زمستان‌های سخت آن کوهساران را تاب می‌آوردند. دو تصویر نخست از این اسبان را امیرمؤید باوند برایم فرستاد؛ از وی سپاسگزارم. تصویر سوم نمونه‌ای از نقش اسب و انسان است حک‌شده بر دیواره‌ی طاقی در غاردژ اسپهبد خورشید سوادکوه مازندران، در فضایی با کاربری جنگ‌افزارسازی، بازمانده از دوره‌ی ساسانی؛ گویای دیرینگی ترکیب‌بندی اسبان‌نسان در کرانه‌ی جنوبی کاسپی؛ یافته در فصل نخست کاوش این غاردژ. فرم خمشی درون‌تابیده برای پوزه‌ی حیوان یادآور برخی تصویرسازی‌های پوزه‌ی حیوانات در شماری از نقوش و تئوهای کهن سکایی به نظر می‌رسد. — پ. غ.، مرداد ۱۴۰۴

درباره‌ی تکه‌های اسب‌سانِ ساسانی: سنجی از جام می‌نوشی ساسانی در دورنمای تاریخی

پاتریک اسکوپ‌نی‌ویچ، مارکو آیمونه

چکیده: در میان انواع جام‌هایی که در کارگاه هنر قلمزنی ساسانی پدید آمده‌اند، تکه‌های اسب‌سان جلب نظر می‌کنند. این تکه‌ها وجه کاربردی را با شکل فیگورال درهم می‌آمیزند. این مقاله می‌خواهد این تکه‌ها را در بطن توسعه‌ی جام‌های ایرانی جای دهد، جام‌هایی برای نوشیدن و برخورد از عناصر فیگورال، و نیز بر آنیم که این تکه‌ها را در توالی‌های هنری-تاریخی جای دهیم. این مقاله ثابت می‌کند که این تکه‌ها با آداب‌دانی ساسانی همخوانی دارند و اینکه این حسن رسم و آداب حتا پس از فرورد دودمان ساسانی هم تداوم یافت.

کلیدواژگان: تاریخ هنر، هنر ساسانی، هنر قلمزنی ساسانی، مجموعه‌ی وای‌ورن^۱، دیرین‌کده‌ی هنرهای کلیولند^۲، تکه‌ها [ریتون‌ها]^۳، جام می

۸۸

جام‌هایی که به نام تکه می‌شناسیم، جام‌هایی به شکل اسبانی با زین و یراق، جایگاه ویژه‌ای در میان اقلام هنر قلمزنی ساسانی دارند. دو مورد از این اقلام را می‌شناسیم: یکی از مجموعه‌ی وای‌ورن (شماره‌ی ثبت ۲۸۴۵) [تصویرهای ۱-۳] و دیگری از دیرین‌کده‌ی هنرهای کلیولند (شماره‌ی ثبت ۱۹۶۴.۴۱) [تصویر ۴]^۴. این دو شیء بسیار شبیه‌اند، و وجه تصویری و به احتمال فراوان کاربری همسانی را نشان می‌دهند، لیک در جزئیات به‌طرزی بارز تفاوت دارند. هر دو جام سیمین هستند و اندکی زران‌دود. هر دو جام تصویر اسبانی را نشان می‌دهند که با جزئیات بسیار ساخته و پرداخته شده‌اند، هر دو اسب روی شکم نشسته‌اند، با سُم‌های پیشین و پسین خمیده. در هر دو مورد، جام‌ها شامل دو بخش‌اند؛ بخش جلویی و بخش عقبی. خط جداکننده‌ای می‌بینیم که تا پشت شانه می‌رسد، و با خط کمر اسب منطبق می‌شود. در هر دو نمونه، عناصر مشابهی از افسار اسب یا لگام نشان داده شده‌اند. پشت هر دو اسب با پالان‌هایی مزین به تزیینات نظامی، با چهار برجستگی گره‌دار جفت جفت پوشانده شده، دو تا در بالای شانه، به‌طور مورب، تقریباً روی گردن باره، و دو تا به‌صورت عمودی بر پشت یا کمر حیوان، در پس خط کمر. بر سینه‌ی زرو هر دو اسب دو تزیین بزرگ و برجسته‌ی یراق قرار گرفته. در جام متعلق به باستان‌خانه‌ی هنرهای کلیولند دو نوار سینه دیده می‌شود - که یکی شان افقی از زیر زین تا سینه‌ی اسب می‌رسد و دیگری به‌طور مورب میان بالای زین و تزیینات یراق جای دارد. اسب مجموعه‌ی وای‌ورن تنها یک نوار دارد که از بالای زین تا سینه می‌رسد. در هر دو مورد نوارهای زیر دُم اسب در راستای کفل به زیر خود دُم می‌رسند که محکم بسته شده است. لگام یا افسار هر دو اسب به پوزه‌بند وصل شده، اما نه ساق پاهای شان نشان داده شده نه زمام اسبان.

بی‌تردید، هر دو جام کاربری یکسان و وجه تصویری یکسانی دارند، لیک تفاوت‌های آشکاری نیز قابل تشخیص‌اند. اسب متعلق به مجموعه‌ی وای‌ورن بسا پهن‌تر [قطرتر یا حجیم‌تر] است. به نظر می‌رسد که وجه کاربردی این جام بیشتر از نیاز به حفظ شباهت با اسب واقعی مهم بوده. گردن این اسب باد کرده و وارفته، و با سینه‌ی اسب یکی شده، و این به حجم بیشتری از نوشیدنی مجال می‌دهد، و دست آخر، این جام بیشتر به یک مشکِ بادکرده‌ی شراب شبیه است تا به یک اسبِ نشسته. موی پیشانی یا کاکل این اسب نیز محفوظ نمانده، و به جایش یک حفره بر فراز سر میان دو گوش دیده می‌شود، در حالی که موی پیشانی در اسبِ تکه‌ک دیرین‌کده‌ی هنرهای کلیولند آشکارا بسته و آراسته شده است. سرهای این دو اسب نیز با هم فرق دارند. حالت قیفی گردن و سینه‌ی اسب در جام مجموعه‌ی وای‌ورن تناسبات را برهم‌زده است، و از این‌رو سر این اسب به‌طور نامتناسبی کوچک شده است. چشمان این اسب

^۱ Wyvern Collection

^۲ Cleveland Museum of Art

^۳ Rhyta

^۴ Harper, 1978: 28-30; 1983; 1988.

به روبرو می‌نگرند، همچون چشمان یک شکارچی، و همین حالت عجیبش را تشدید می‌کند. لگام این اسب نیز خام‌دستانه و نادرست از کار درآمده، و این شاید به سببِ بادکردنِ بخش پایینی و پهن‌شدگی گونه‌های اسب باشد که خود به خاطر فرم نه‌چندان متناسب چشم‌ها ایجاد شده. به همین دلیل هم نوارها یا بندهای دور گونه‌ی اسب نمی‌توانند به‌طور طبیعی در پشت گوش‌ها همپوشانی داشته باشند، و در نتیجه سازنده‌ی این تکوک ناچار شده یک نیم‌گره یا نیم‌حلقه‌ی ناشیانه به جایش قرار دهد، که به سوی همان کاکلِ حفظ‌نشده‌ی فرود می‌آید.

یال‌های این دو اسب نیز متفاوت از هم تصویر شده‌اند. در تکوکِ کلیولند، یال اسب کوتاه و چیده شده و در دو بافه‌ی بلند آرایش یافته، در حالی که یالِ اسبِ مجموعه‌ی وای‌ورن بلند است و به‌طور متفان در دو سو افتاده. تفاوتی بسیار بارز بین این دو اثر نوار یا تسمه‌ای است که لولا یا محل پیوستِ جلو و عقب و کمر را در مورد جام مجموعه‌ی وای‌ورن پنهان می‌کند. پوشاندن یا پنهان‌کردنِ نم‌زدینِ فرق دارد - تزئیناتِ نظامی در نم‌زدینِ تکوکِ کلیولند عمودی‌اند و به چلیپا شباهت دارند، در حالی که در مورد تکوکِ مجموعه‌ی وای‌ورن قطری یا مورب‌اند. شایان ذکر است که نقش تزئینِ نظامی در بخش جلوییِ تکوکِ مجموعه‌ی وای‌ورن شامل زمینه‌های یک‌درمیان است، یکی مشبک و دیگری تزئینِ نظامی، و این متفاوت است از بخش عقبیِ تکوک، که پوشیده از تزئیناتِ نظامیِ قطری است. مورد متفاوتِ دیگر لبه‌ی درپوشِ تکوک است که در بخش جلویی قرار دارد و از نقشِ نوار یا بند الگوبرداری می‌کند که به گرداگرد ته‌ی اسب می‌رود و در بخش عقبی به یک گیس شبیه می‌شود.

تزئیناتِ نظامیِ منقوش بر دو اسب نیز با هم تفاوت دارند. در مورد جام باستان‌خانه‌ی هنرهای کلیولند، این آذین‌ها فیگورال هستند، با نقش نیم‌فیگورها، حال آن‌که بر جام مجموعه‌ی وای‌ورن تزئیناتِ نظامیِ نیم‌کره‌ها را که آشکارا یادآور کاسه‌های اشکانی‌اند ملغا می‌کنند. همچنین باید توجه کرد که هیچ تزئینِ نظامی‌ای بر نوارهای دهنه‌ی اسب در شیء محفوظ در دیرین‌کده‌ی هنرهای کلیولند پیدا نیست، مگر دو مورد تزئین بر سینه‌ی باره، درحالی که بندها یا تسمه‌های راسته‌ی اسبِ مجموعه‌ی وای‌ورن با دیسک‌های کوچکی تزئین شده‌اند.

اسبِ مجموعه‌ی وای‌ورن تزئیناتی دارد، مشخصاً برای زین‌ویرگ شاهان ساسانی، همراه با روبان‌ها یا نشان‌هایی چسبیده به گریبان یا یقه که تا سطحِ گیجگاه بالا آمده‌اند، و شرابه‌ها یا منگوله‌هایی آویخته از پشتِ زین. به نظر می‌رسد تکوک مجموعه‌ی وای‌ورن بیشتر یک جام می‌نوشی کاربردی است و کمتر جنبه‌ی تندیسی فیگورال دارد. یقیناً، این شیء شایسته‌ی توجه دانشورانه است و نیازمند پژوهش‌های افزون‌تر. گرچه، این اثر نشانگرِ بازآمدنِ فرمِ تکوکِ فیگورال اسب‌سان در هنر قلم‌زنی ساسانی است. افزون بر این، با در نظر گرفتنِ عدم انسجامِ طراحیِ پالان، باید بررسی کرد که آیا وضعیت حاضر این اثر از ترکیبِ دو مجموعه حاصل نشده که سپس منطبق و یکپارچه شده‌اند؟ این عدم انسجام در شکل تزئین و ماهیتِ اساساً فایده‌گرا یا عملیِ جام برخلاف نظرگاهی است که آنرا چون یک محصول صرفاً زیبای مدرن در نظر می‌گیرد، بلکه پژوهش بیشتر می‌تواند بر موضوع تکنولوژیِ ساخت و پرداخت این اثر و الحاقِ مرحله‌به‌مرحله‌ی قطعات منفرد آن به کلیتِ شیء پرتو بیشتری بیفکند. باید معلوم شود که تفاوت‌های میان اجزای اثر، در واقع، به سببِ خاستگاه دو مجموعه‌ی اصلی هستند، و همین واقعیت بر محبوبیتِ این شکل از جام صحه می‌گذارد.

تکوک از روزگاران پیشاهخامنشی در ایران مورد استفاده بوده و طی دوره ساسانی نیز به کار می‌رفته است. فرم معمول تکوک‌ها به صورت یک شاخ بوده که در انتها به یک سردیس تزئینی حیوان‌ریخت ختم می‌شده. در بیشتر موارد، تکوک‌های هخامنشی و پارتی به سردیس‌های تزئینی حیوانی با اندام‌هایی کشیده ختم می‌شدند، که در آنها پویاییِ تصویرسازی با القای حالتِ دویدنِ حیوان در راستای جریانِ نوشیدنیِ جام تشدید می‌شده است.^۱ هرچند باید

^۱ Ghirshman, 1964: 29-32; Colledge, 1977: 113, 116, fig. 37; Pfrommer, 1993: 178-179, 186-187, 190-193, pl. 4, ۶; Kawami, ۱۹۹۱a; Thomas, ۱۹۹۱; Pilipko, ۲۰۰۱: ۲۸۸-۲۹۶; Jäger, ۲۰۱۶; Curtis, Sarikhani Sandmann & Stanley, 2021: 78-81; Franke, Sarikhani Sandman & Weber, 2021: 105-106, 366; Spier, Potts & Cole, 2022: 99, 218-222; Fraser, Llewellyn Jones & Bishop-Wright, 2023: 42.

توجه کرد که تکوک هخامنشی پیشاپیش در انتهای جام دارای صور حیوانی بود که پاهای جلویی‌شان به عقب خمیده، طوری که گویی نشسته‌اند.^۱ گرچه باید در نظر گرفت که عرف یا قاعده‌ی هخامنشی در نشان‌دادن حرکت سیال حیوانات از طرح سایه‌نما با پاهای جلویی خمیده‌ای که تصویرگر یک جست‌چابک‌اند بهره می‌برد. با این حال، به نظر می‌رسد که تصمیم به نشان‌دادن پاهای جلوی خمیده در سردیس تزئینی یک ملاحظه‌ی عملی نیز بوده؛ زیرا نداشتن اندام‌های بیرون‌زده موجب می‌شد که نوشیدن از تکوک راحت‌تر شود، و عملاً به دهان شخص نوشنده مجال می‌داد به دهانه‌ی جام نزدیک‌تر شود، و در عین حال شمار عناصر ظریف و شکستنی اثر را کمتر می‌کرد. با این همه، باید توجه کرد که هر دو فرم به موازات هم و با هم وجود داشتند، و تنها در دوره‌ی ساسانی بود که فرم‌هایی با پاهای کشیده تدریجاً از میان رفتند.

در بستر توسعه‌ی سنخ تکوک‌های ساسانی مورد بحث، سه تکوک هخامنشی با سردیس تزئینی اسب‌سان با پاهای جمع‌شده ظاهراً به‌طور خاص مناسب و درخور تأمل‌اند: تکوکی از مخزن‌موزه‌ی باستان‌شناختی و تاریخی اربونی (شماره‌ی ثبت ۱۹) [تصویر شماره‌ی ۵]^۲، تکوکی از مجموعه‌ی ساریخانی (شماره‌ی ثبت A.MW.۱۰۷۰) [تصویر شماره‌ی ۶]^۳، و تکوکی از مجموعه‌ی خانوادگی شومی (بدون شماره‌ی کاتالوگ)^۴. در هر سه مورد، اسبان لگام‌بسته‌اند، با نوارها یا تسمه‌های یراق که از روی سینه‌های اسبان می‌گذرند و در کاکل میانه‌ی گوش‌ها جمع می‌شوند. در تکوک مجموعه‌ی ساریخانی، عناصر زین‌وبرگ از جنس طلا هستند، طوری که آشکارا با سطح جام تضاد دارند، و این مورد را در تکوک دیرین‌کده‌ی کلیولند نیز می‌بینیم. می‌توان گفت که اگر مشرب‌ی متصل به پیکر اسب را برداریم و به جایش ران‌های اسب را قرار دهیم به فرمی می‌رسیم که با فرم‌های پیش‌گفته یکسان است. آنچه در تکوک‌های هخامنشی مهم به نظر می‌رسد این است که سردیس تزئینی‌شان به‌وسیله‌ی حلقه‌ای از جام یا ساغر جدا می‌شود که خود به‌عنوان یک عنصر جدا ساخته شده. جداسازی آشکار مشابهی نیز در تکوک پارتی مجموعه‌ی ساریخانی (شماره‌ی A.MW.۱۰۵۵) مشاهده می‌شود، آنجاکه زین‌وبرگ اندودشده و کاکل حیوان را نیز می‌توان یافت، لیک پاهای اسب به جلو کشیده‌شده و باز شده‌اند.

جامی از دوره هخامنشی که یقیناً باید در بستر جام‌های ساسانی مورد بحث‌مان بدان پرداخت دومین تکوک از مجموعه‌ی اربونی (شماره ۲۰) [تصویر شماره ۷]^۵ است. تکوکی با طراحی مشابه با تکوک هخامنشی پیشتر ارائه‌شده، با تزئین فیگورالی که به کف جام ختم می‌شود و مشرب‌ی مخروطی خمیده‌ای که از سایر نمونه‌های این دوره تفاوت دارد از این حیث که به جای یک سردیس تزئینی در انتهای جام، بخش پایینی دارای یک بازنمایی تئیدیسی و تمام‌پیکره از اسبی است با چهار پای ناشده و یک سوارکار. این اسب در تکوک هخامنشی کوتاه و قوی‌هیکل است، با پاهایی کوتاه، و گردنی ستبر و قوی، که شبیه به تکوک پیش‌گفته‌ی مجموعه‌ی وای‌ورن می‌نماید. عناصر زین‌وبرگ و پالان متعارف هخامنشی آشکارا مشخص‌اند. اسب لمیده با چهار پای ناشده یک نظیر قطعی برای تکوک پیش‌گفته‌ی مجموعه‌ی وای‌ورن و تکوک دیرین‌کده‌ی کلیولند است. یک تفاوت عمده‌ی این تکوک‌ها در این است که فیگور در نمونه‌ی اربونی با مشرب آمیخته و یکی شده، و تفاوت دیگر در وجود فیگور سوارکار در نمونه‌ی هخامنشی است. طبعاً، درحالی‌که تکوک‌های اسب‌شکل مورد بحث در ناحیه‌ی تنگ یا دور کمر اسب محل سواشدگی دارند، در مورد تکوک اربونی نقطه‌ی اتصال فیگور با محفظه‌ی پیاله‌ای مشرب در پشت کفل اسب قرار گرفته. از شکل افتادگی تناسب ته‌ی اسب به‌نظر با جام مجموعه‌ی وای‌ورن تناظر دارد، آنجاکه به‌طرزی مشابه پیکر تنومند اسب ظاهراً نتیجه‌ی اقتضانات عملی [بابت کاربری‌اش، «نوشیدن»] است. ماهیتاً، هم زین و هم باقی زین‌وبرگ از سنخ هخامنشی‌اند، اما ایده‌ی تصویرکردن تمام ته‌ی اسب به‌منزله‌ی یک جام سیمین به‌نظر پیش از دوره‌ی هخامنشی توسعه یافته بود، حتا با اینکه در اینجا تکوک مورد نظر با مشرب و سوارکار پدیدار می‌شود.

^۱ Ghirshman, 1964: 111; Kawami, 1996b; Lukonin & Ivanov, 2012: 88-90; Jäger, 2016; Curtis, Sarikhani Sandmann & Stanley, 2021: 80; Franke, Sarikhani Sandman & Weber, 2021: 95; Fraser, Llewellyn-Jones & Bishop-Wright, 2023: 42-43, 76.

^۲ Lukonin & Ivanov, 2012: 88; Almagor, 2021: 11.

^۳ Franke, Sarikhani Sandman & Weber, 2021: 95, 365; Curtis, Sarikhani Sandmann & Stanley, 2021: 80.

^۴ Thomas, 1996.

^۵ Lukonin & Ivanov, 2012: 89; Jäger, 2016; Almagor, 2021: 11; Fraser, Llewellyn-Jones & Bishop-Wright, 2023: 43.

نمونه‌ی مشابه مهمی برای تکوک‌های اسب‌شکل مورد بحث جام سیمینی است به شکل اسب ایستاده که در باستان‌خانه‌ی لوور فرانسه نگهداری می‌شود (شماره ۲/۲۲۰۷ Bz; MND ۲۱۱۴) [تصویر شماره ۸]^۱. این اثر از لحاظ سبک‌پردازی متفاوت از هر دو اثر هخامنشی و ساسانی است، و به نظر می‌رسد که به جام مجموعه‌ی وای‌ورن نزدیک‌تر است، آن هم به خاطر کمربندش که بر گرد زین و شکم اسب کشیده شده. هرچند باید به یاد داشت که جام‌هایی به شکل اسبان ایستاده ظاهراً از جام‌های سرامیکی حیوان‌ریخت‌الگو برداری شده‌اند، که خاستگاه‌هاشان پیشاتاریخی است.^۲ برای نمونه، می‌توان به سفالینه‌ی اسب‌شکل اواخر ساسانی از موزه‌ی باستان^۳ (شماره ثبت ۵۰۳) اشاره کرد که در آن هم کمربند بر گرد پیکر اسب می‌چرخد و روی زین می‌افتد.

نمونه‌ی دیگر از جام‌هایی مرتبط با تکوک‌های اسب‌شکل مورد بحث، «محفظه‌ی سیمینی» به شکل چارپایانی چون گوزن [آتلوپ] است.^۴ حیوان بر شکم و پاهای دولاشده خوابیده و وضعیتش با اسب‌های مورد بحث ما همسانی دارد. یک خط گیس‌شکل یا قیطانی به زیر میانه‌ی ته‌ی حیوان می‌رود، و خطی مشابه نیز بین سر و گردن دیده می‌شود. نوار یا تسمه یا بند نیز در همان جایی قرار دارد که در تکوک مجموعه‌ی وای‌ورن قرار داشت، گرچه طبیعتاً این بند یا نوار به دور یراق نمی‌رود. به این ترتیب به نظر می‌رسد که «محفظه‌ی سیمینی» به شکل چارپایانی چون گوزن از حیث کارکرد همان الگوی تکوک‌های مورد بحث را تکرار می‌کند، حتا با اینکه حیوانی متفاوت را به تصویر می‌کشد. این موضوع به ما مجال می‌دهد فرض کنیم که جام‌هایی از این دست به صورت حیوانات گوناگون ساخته می‌شدند، گرچه دشوار است تعیین اینکه چه نوع اصولی راهنمای گزینش سازندگان بوده. دیگر بار، می‌توان برای تکوک‌هایی به شکل حیوانات لمیده نظیرهایی حتا در روزگاران پیشاهخامنشی یافت.^۵

تکوک‌هایی به شکل سر اسب نیز باید در این نظایر جای گیرند. این سنخ از تکوک‌ها قطعاً نشانگر سنت تکوک‌سازی متفاوت یا مفهومی اندکی متفاوت درباره‌ی تکوک هستند، که به طرزی عالی در سرامیک‌های آتیک^۶ و اشیای پیداشده از تراس^۷،^۸ و نیز در ایران پیشاهخامنشی دیده می‌شود.^۹ دو نمونه از تکوک‌های ساسانی سرهای افسارده‌ی اسب را نشان می‌دهند، یکی در دیرین‌کده‌ی هنری سینیانی (با شماره‌ی ثبت ۱۹۶۰۰۴۹۵) [تصویر شماره ۹]^{۱۰}، و دیگری در باستان‌خانه‌ی لوور فرانسه (شماره ثبت ۱۳۲ MAO) [تصویر شماره ۱۰] نگهداری می‌شوند.^{۱۱} باید توجه کرد که تکوک دیرین‌کده‌ی هنری سینیانی، اسبی را نشان می‌دهد که دم‌ی به سبک کهن زین‌ویرگ [با تسمه‌ای پیونددهنده‌ی پیشانی‌بند به دهنه] دارد، که ندرتا در شمایل‌نگاری ساسانی دیده شده است. در حالی که نمی‌توان این اشیاء را به قیاس صوری یا کاربردی گذاشت (زیرا هر یک بابت شکل خاص خود در عمل به شیوه‌ای متفاوت استفاده می‌شدند)، لیک همگی قطعاً نشان می‌دهند که اسب‌ها موضوع کمابیش اصلی [به عنوان حیوان مطلوب] در چنین جام‌هایی بوده‌اند.

استفاده از جام‌هایی به شکل حیوانی ایستاده بر چارپا در آن دوران هنوز رایج بوده. نمونه‌ی عالی‌اش تکوک سیمین تگ‌مانند از آسیای میانه است که به شکل اسبی است که جنگاوری زره‌پوش بر آن نشسته، و مرشک تصویری از آنرا بدون نام‌بردن از مجموعه‌ی نگهدارنده‌ی اثر منتشر کرده است.^{۱۲} جامی مفرغین با شکلی مشابه مورد اخیر را می‌توان در مجموعه‌ی وای‌ورن یافت که در آن میمونی سوار بر اسب ساسانی است.

^۱ Harper, 1978: 29-30.

^۲ Ghirshman, 1964: 38, 287-290; 1973.

^۳ Bastan Museum (inv. 503)

^۴ Grabar, 1967: 71, 132.

^۵ Ghirshman, 1964: 97, 322-329.

^۶ Attic

^۷ Thrace

^۸ Fraser, Llewellyn-Jones & Bishop-Wright, 2023: 146-150, 215-221.

^۹ Ghirshman, 1964: 79.

^{۱۰} Ghirshman, 1962: 221; Grabar, 1967: 71, 130.

^{۱۱} Ghirshman, 1962: 204.

^{۱۲} Marschak, 1986: fig. 220.

با در نظر گرفتن نکات بالا، تکوک‌های مورد بحث بخشی از سنت جام‌های ایرانی به شمار می‌روند، که هم با اشیای مجللی ساخته از فلزات گرانبها ارائه شده‌اند، و هم با سرامیک ساده. به نظر می‌رسد که جام‌های فرو بسته به شکل حیوانات لمیده می‌بایست در میانه‌ی تته‌ی حیوان باز شدگی یا دهانه‌ای داشته باشند تا بتوان نوشیدنی را در آن پر کرد. دهانه یا باز شدگی در سراسب‌های مورد بحث، با یک درپوش یا سوراخ‌گیر به شکل کاکل، می‌توانسته برای تثبیت فشار مایع درون جام به کار رود، از این رو، سیالیت و جاری شدن مایع از دهانه را تضمین می‌کرده. در مورد جام گوزن‌شکل، ظاهراً این کاربری با ایجاد دهانه‌هایی در گوش‌های تیز حیوان محقق می‌شده.

تکوک‌های مورد بحث منابعی ارزشمند از داده‌ها درباره‌ی یراق‌ها یا زین‌ویرگ‌های ساسانی به شمار می‌روند. زین‌ویرگ این تکوک‌ها جالب‌ترین بخش آنها به نظرمان می‌رسد. در مورد تکوک مجموعه‌ی وای‌ورن، بدنه‌ی حیوان با نوار یا بندی کشیده بر گرداگرد زین‌ویرگش، لگام بسته شده است. دشوارر است گفتن اینکه آیا این واقعا یکجور به افسار کشیدن بوده یا یکجور قاعده‌ی مربوط به شیوه‌ی تصویرسازی حیوانات برای جام‌هایی با این کاربری. این قاعده می‌بایست با تکوک‌های کهن‌تر و پیشین مرتبط باشد، آنجا که کمر بندهایی مشابه بخش فیگورال را از خود محفظه‌ی پیاله‌ای جام جدا می‌کنند. به نظر می‌رسد که چون این عنصر را در پیکره‌های حیوانات بدون لگام و افسار نیز می‌یابیم، پس شاید بتوان آنرا صرفاً نوعی تزیین انگاشت.

همانطور که استپانوا اشاره کرده، زین‌ویرگ در این تکوک‌ها از نوع شاخی یا شاخ‌دار است، هر چند «شاخ‌ها» قطعاً چون عناصر سخت و خشک چوبین به نظر نمی‌رسند و بیشتر با نوعی زین نرم طرف هستیم.^۱

سخن گفتن درباره‌ی معنای قطعی تکوک‌های اسب‌سان بس دشوار است. طبیعتاً، اسبان لگام‌زده در بسترهای گوناگونی پدیدار شده‌اند. ممکن است آنها با میترا یا تیشتریا^۲ مرتبط باشند^۳، خاصه اگر آنها را سفید باشند ممکن است معنایی تدفینی داشته باشند، زیرا در شرایطی مربوط به تدفین در هنرهای رومی و سُغدی پدیدار شده‌اند؛ همچنین این تکوک‌ها ممکن است نشانگر پیامی خجسته باشند، زیرا اسبان لگام‌زده نشان خوشی‌ها و لذایذ مردانه‌ی پرهزینه و دست‌ودل‌بازانه بودند. باید به یاد داشت که تنها پیوند مستقیم یک متن با اسبی لگام‌زده از یک مهر ساسانی می‌آید که در مجموعه‌ای خصوصی نگهداری می‌شود، و نوشته‌ای به فارسی میانه به صورت *prnbg* دارد که یعنی «ایزد خورنه [فرن‌بغ]». اگر این ایده را در بستری ورای فرم شاهانه‌اش در نظر بگیریم، و آنرا به معنی خوش‌یمن بودن یا نیک‌بختی، جذب یا موهبت، و فروزش نور درونی بپنداریم، محتوای معناشناختی‌اش نمی‌تواند از نماد پیش‌گفته، یعنی «نوع ویژه‌ای از ایزونی [وفور و فراوانی]» چندان دور باشد.

سپاسگزاری

نویسندگان این مقاله مایل‌اند از مجموعه‌ی وای‌ورن به خاطر اجازه‌ی استفاده از تصاویر تکوک ساسانی ۲۸۴۵ تشکر کنند.

^۱ Stepanova, 2020.

^۲ Mithra or Tishtrya

^۳ Compareti, 2024: 24, 32, 65.

تکوک مجموعه ی وای ورن

تکوکِ دیرین کدهی کیولند

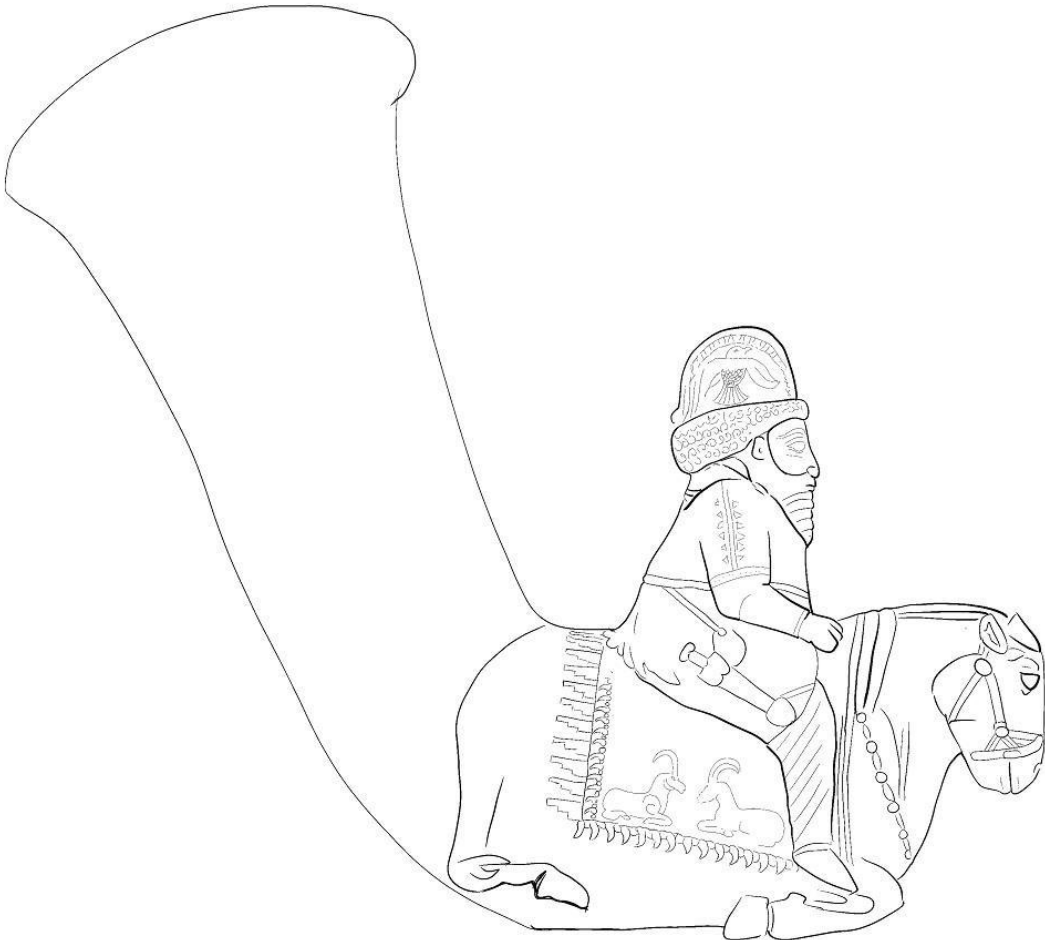
تصویرهای ۱ و ۲ و ۳ (بالا) - سه نما از جام اسب شکل برای نوشیدن. مجموعه ی وای ورن، شماره. ۲۸۴۵. تصویر ۴ (پایین). جام اسب شکل برای نوشیدن. دیرین کدهی هنری کیولند، شماره ۱۹۶۴.۴۱.

تصویر شماره ۵: تکرک هخامنشی با سردیسی تزئینی اسب. موزیمخزن
باستان‌شناختی و تاریخی اربونی. شماره: ۱۹. طراحی از پاتریک
اسکوپ‌نیه‌ویچ

تصویر شماره ۶: تکرک هخامنشی با سردیس تزئینی اسب. مجموعه‌ی ساریخانی.
شماره A.MW.۱۰۷۰. طراحی پاتریک اسکوپ‌نیه‌ویچ

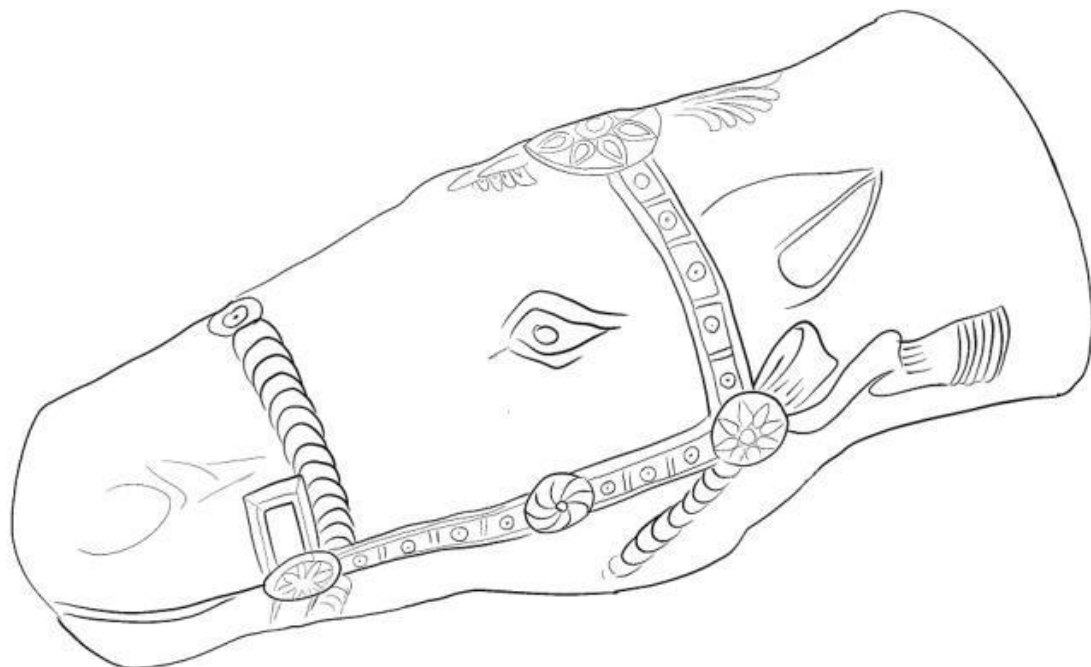

تصویر ۷: تکیه هخامنشی با فیگور
سوارکار. نگهداری در موزه مخرن
باستان‌شناسی و تاریخی اریونی.
شماره: ۲۰. طراحی پاتریک
اسکوپ‌نیه‌ویچ

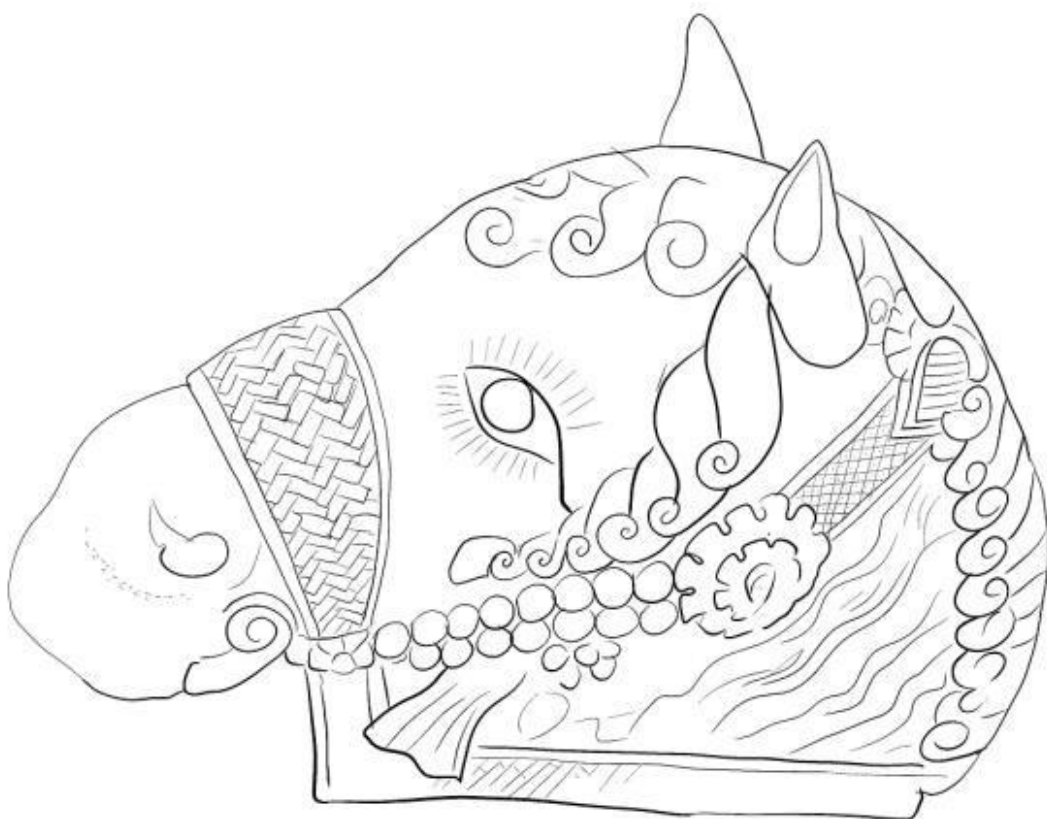

تصویر ۸: جام اسب‌شکل برای نوشیدن. باستان‌خانه‌ی
لوور فرانسه. شماره: ۲/۲۲۰۷ Bz: ۲۱۱۴ MND.
طراحی پاتریک اسکوپ‌نیه‌ویچ

تصویر ۹: جام اسب سان برای
نوشیدن. یادگاه هنری سینسیناتی.
شماره: ۱۹۶۰.۴۹۵. طراحی پاتریک
اسکوپنیه ویچ

تصویر ۱۰: تکرک اسب سر. نگهداری
در باستان‌خانه‌ی لوور فرانسه.
شماره: ۱۳۲ MAO. طراحی
پاتریک اسکوپنیه ویچ.

- Almagor, E. (2021). The Horse and the Lion in Achaemenid Persia: Representations of a Duality. *Arts*, 10(3), 1–۳۵. <https://doi.org/10.3390/arts10030041>
- Curtis, J., Sarikhani Sandmann, I., Stanley, T. (2021). *Epic Iran. 5000 Years of Culture*. London: V&A Publishing.
- Colledge, M.A.R. (1977). *Parthian Art*. London: Paul Elk.
- Compareti, M. (2024). *Studies on Zoroastrian Iconographies from Pre-Islamic Persia and Central Asia*. Roma: WriteUp.
- Franke, U., Sarikhani Sandmann, I., Weber, S. (2021). *Iran. Kunst und Kultur aus fünf Jahrtausenden (Berlin Exhibition)*. Munich: Hirmer.
- Fraser, J., Llewellyn-Jones, L., Bishop-Wright, H.C. (2023). *Luxury and power. Persia to Greece*. London: The British Museum.
- Ghirshman, R. (1962). *Persian Art. The Parthian and Sassanian Dynasties. 249 B.C. - A.D. 651*. New York: Golden Press.
- Ghirshman, R. (1964). *The Art of Ancient Iran. From its Origins to the Time of Alexander the Great*. New York: Golden Press.
- Ghirshman, R. (1973). La Selle en Iran. *Iranica Antiqua*, 10, 94–103.
- Grabar, O. (1967). *Sasanian Silver*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Harper, P.O. (1978). *The Royal Hunter. Art of the Sasanian Empire*. New York: The Asia House Gallery.
- Harper, P.O. (1983). Sasanian Silver. In E. Yarshater (Ed.), *Cambridge History of Iran. Vol. 3.2. The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (pp. 1113–1129). Cambridge: Cambridge University Press.
- Harper, P.O. (1988). Sasanian Silver: Internal Developments and Foreign Influences. In N. Duval, F. Baratte (Eds.), *Argenterie Romaine et Byzantine. Actes de la Able Ronde. Paris 11-13 Octobre 1983* (pp. 153–161). Paris: De Boccard.
- Jäger, U. (2016). Rhyton. *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2016, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/rhyton-vessel> (accessed on 25 October 2016).
- Kawami, T.S. (1996a). Rhyton with a caracal cat and a fowl. In D. Arnold (Ed.), *Ancient Art from the Shumei Family Collection* (pp. 64–65). New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Kawami, T.S. (1996b). Rhyton with a horse protome. In D. Arnold (Ed.), *Ancient Art from the Shumei Family Collection* (pp. 42–43). New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Lukonin, V., Ivanov, A. (2012). *Persian Art. The Lost Treasures*. New York: Parkstone Press.
- Marschak, B. (1986). *Silberschätze des Orients. Metallkunst des 3.-13 Jahrhunderts und ihre Kontinuität*. Leipzig: E.A Seemann Verlag.
- Pfrommer, M. (1993). *Metalwork from the Hellenized East*. Malibu: J. Paul Getty Museum.
- Pilipko, V.N. (2001). *Staraya Nisa. Ocnovnye itogi arheologicheskogo izucheniya v sovetskiy period [Old Nisa. Main results of archaeological research in the Soviet period]*. Moskva: Nauka. (in Russian)
- Thomas, N. (1996). Rhyton with a stag protome. In D. Arnold (Ed.), *Ancient Art from the Shumei Family Collection* (pp. 40–41). New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Spier, J., Potts, T., Cole, S.E. (2022). *Persia. Ancient Iran and the Classical World*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum.
- Stepanova, E. (2020). Saddles of the Hun-Sarmatian period. In St.J. Simpson, S. Pankova (Eds.), *Masters of the steppe: the impact of the Scythians and later nomad societies of Eurasia. Proceedings of a conference held at the British Museum 27-29 October 2017* (pp. 561–587). Oxford: Archaeopress

Source: Patryk SKUPNIEWICZ and Marco AIMONE, 'On the Sasanian horse-shaped rhyta: A type of Sasanian wine vessel in historical perspective', *HISTORIA I ŚWIAT*, no 13 (2024).

تصاویر افزوده، به ترتیب:

- ۱/ جام می‌نوشی ساسانی به شکل اسبی عضلانی از تخمه و تیره‌ی اسب سپنتا و شاهانه‌ی محبوب بارگاه هخامنشی و ساسانی (تیره‌ای موسوم به «نسایی»)، ۳-۴ میلادی، سیمین و پاری زراندود، یافته از ایران، نگهداری در یادگاه هنر کیولند، آمریکا^۱ (مورد ارجاع نویسندگان مقاله).
- ۲/ چپ: تکوک (ریتون) اسب‌شکل؛ کشف از ناحیه‌ی دریای سیاه، سده‌ی ۴ پیش از میلاد، دارای ویژگی‌های سبکی هخامنشی؛ سیمین، ارتفاع ۲۰ سانتی‌متر، پهنای ۲۱.۵ سانتی‌متر، نگهداری در باستان‌خانه‌ی میهو، ژاپن^۲
- ۳/ راست: تکوک اسب‌شکل، یافته از شمال‌غرب ایران یا آناتولی، دوره‌ی هخامنشی؛ حدود سده‌ی ۵ پیش از میلاد، سیمین، ارتفاع: ۲۷ سانتی‌متر؛ باستان‌خانه‌ی میهو، ژاپن^۳
- ۴/ زیرین: تکوک اسب‌شکل؛ ساتراپی‌های غربی شاهنشاهی هخامنشی؛ میانه‌ی سده‌ی ۵ پیش از میلاد تا نیمه‌ی نخست سده‌ی ۴ پیش از میلاد؛ سیمین؛ ۱۸.۲ در ۱۵.۶ سانتی‌متر؛ باستان‌خانه‌ی هنرهای زیبای پوشکین^۴
- ۵/ سپس‌تر: تکوک اسب‌شکل اشکانی، سده‌ی ۱-۳ پیش از میلاد، شرق نزدیک.^۵
- ۶/ تکوک هخامنشی؛ اسب و سوارکار؛ باستان‌خانه‌ی تاریخی اربونی که مورد ارجاع نویسندگان مقاله است.
- ۷/ حدود گستره و مرزهای قلمروی ایرانشهر ساسانی از سده‌ی ۳-۷ میلادی.

^۱ <https://www.clevelandart.org/art/1964.41>

^۲ <https://www.miho.jp/booth/html/artcon/00003376e.htm>

^۳ <https://www.miho.jp/booth/html/artcon/00000472e.htm>

^۴ https://www.museumconservation.ru/data/works/serebryaniy_riton_/index.php?lang=en

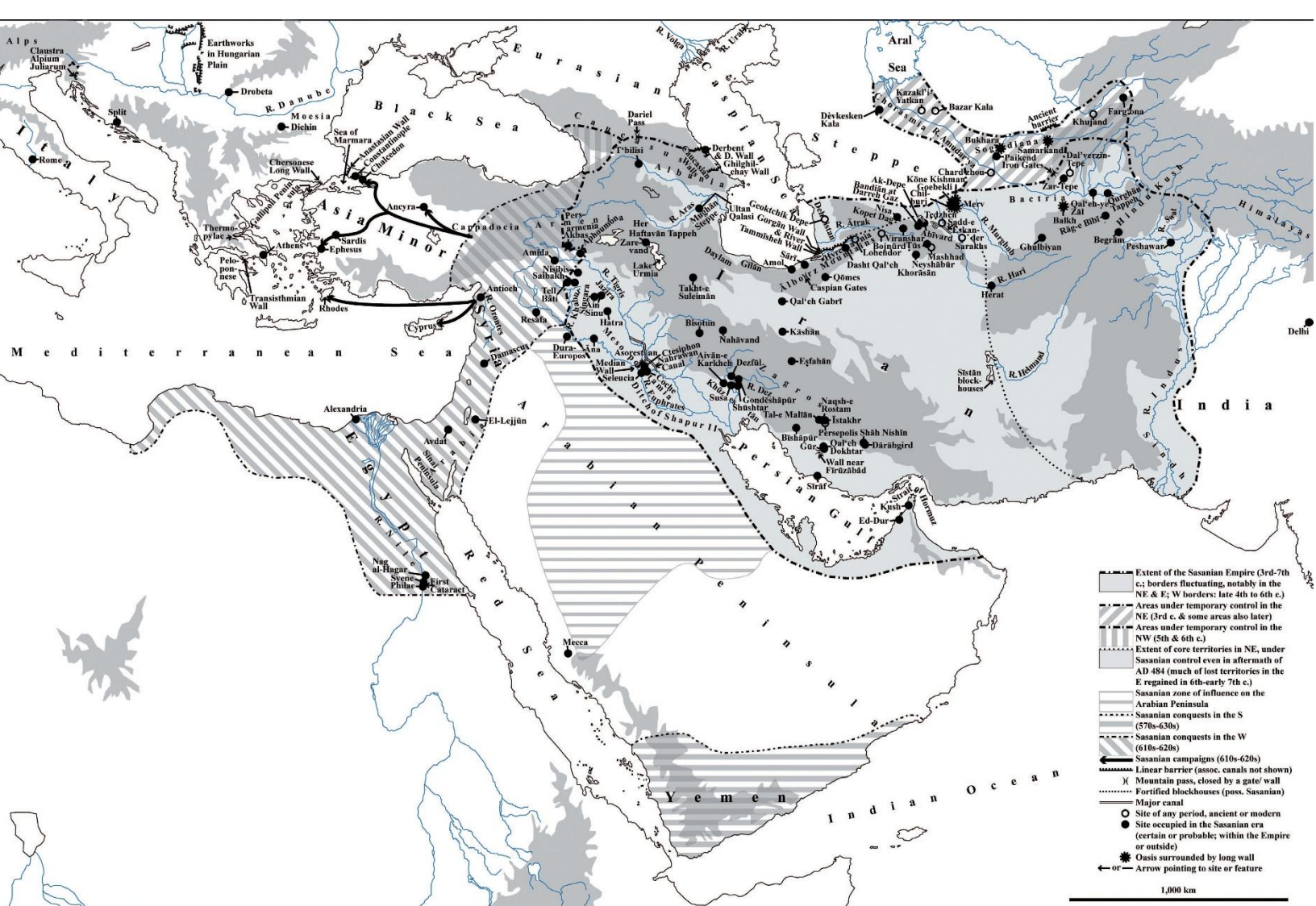
^۵ <https://www.bidsquare.com/online-auctions/artemis-gallery/published-parthian-blackware-rhyton-w-horse-handle-2098986>

امرداد ۱۴۰۴

fold-era.com